

ЛИТЕРАТУРА

- Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. М., 1989.
 Платон. Апология Сократа, Критон, Ион, Протагор. М., 1999.
 Третьякова Г. Н. Вариативность в аспекте эффективности коммуникации. Мн., 2003.
 Chevalier В. Effektiv lesen: Lesekapazität und Textverständnis erhöhen. Frankfurt; М., 2002.
 Hägg G. Die Kunst überzeugend zu reden. München, 2003.
 Reichert Н. Pragmalinguistik und Psycholinguistik // Einführung in die synchrone Sprachwissenschaft. Wien, 1999. S. 14: 1–15.
 Thiele А. Die Kunst zu überzeugen: faire und unfaire Dialektik. Berlin, 2003.

Поступила в редакцию 31.05.2004.

Галина Николаевна Третьякова – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания Минского государственного лингвистического университета.

В.А. ЛЯШЧЫНСКАЯ

ПАРАНІМІЧНАЯ АТРАКЦЫЯ Ў ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ

Впервые анализируются близкие по фонетическому оформлению и семантически сближенные в контексте произведения слова, их типы, стилистическая роль в поэзии Янки Купалы.

For the first time the words similar in phonetic form and semantically close in the context of a work, their types, stylistic function in Yanka Kupala's poetry are analysed in the article.

Адной з разнавіднасцей гукавога паўтору ў паэзіі Янкі Купалы з'яўляецца паўтор блізкагучных слоў, ці з'ява паранімічнай атракцыі, калі блізкасць фанетычнага афармлення пераносіцца на семантыку. І тады спалучаны словы, блізкія да паронімаў, але якія не аб'яднаны тоеснасцю марфем. Хаця, на думку В.П. Грыгор'ева, правесці мяжу паміж параніміяй і гукавым паўторам “нялёгка, ды і амаль ці наогул неабходна і магчыма”, паколькі адрозненні паміж імі “часта амаль няўлоўныя, а ў шэрагу выпадкаў не аддзельныя ад суб'ектыўных момантаў успрымання” (Грыгорьев 1979, 265). Да таго ж пытанне аб тоеснасці ці нятоеснасці марфем у мове паэзіі не галоўнае, паколькі для паэта законаў падзелу слоў паводле гэтых паказчыкаў няма, бо ён сам творыць. Прывядзём цікавую заўвагу, зробленую А.А. Рэфармацкім, аб творчым працэсе паэта: «Цэнтральнае пытанне сувязі фанетыкі і марфалогіі ён вырашае па-свойму, творачы новыя “марфемы” і “чаргаванні” і аказіянальна сямасіялагізуючы выпадковую гукавую блізкасць паміж словамі» (Рэфарматский 1979, 100).

Так, у страфе-сказе верша “Годзе...”: *Вашу карысць нам і вашы заслугі / Добра ўжо скеміў таптаны народ; / Добра вядомы пугі і пугі, / Песціў якімі ваш Захад і Ўсход* звяртае на сябе ўвагу пара назойнікаў – аднародныя дапаўненні *пугі і пугі*. Паводле значэння яны розныя: *пугі* азначае ‘вяроўкі, кандалы і інш., якімі звязваюць каго-небудзь, каб пазбавіць свабоды рухаў’ і ў пераносным значэнні ‘тое, што пазбаўляе волі, прыгнятае’ (ТСМБ, т. 4, с. 526), а *пуга* – ‘прымацаваны да палкі кавалак вяроўкі або сырамяці, якім паганяюць жывёлу’ (ТСМБ, т. 4, с. 515), аднак сугучнасць іх афармлення, размяшчэнне побач, аб'яднанне злучнікам і прыводзіць у кантэксце твора да ўзнікнення сэнсавых сувязей – тое, чым утрымліваюць у паслушэнстве.

У вершы “Новы год” зноў адзначаем ужыванне побач слоў *пугі, пугі* (*Са звонам пуг, са свістам пугаў*), якія адзначаюцца ў аднаструктурных сінтаксічных словазлучэннях і якія зноў жа ўспрымаюцца як блізкія не толькі паводле гучання, але і значэння ў кантэксце твора. А ў пятай страфе верша “Ты, зялёная дубрава...” чытаем: *Кінь разгонна весці свету. / Аб сабе, аб сяўбе, / І да неба вестку гэту / Данясі ў кляцбе*; дзе аднародныя да-

* Тут і далей цытуюцца радкі з твораў па выданні: Купала Я. 3б. тв.: У 7 т. Мн., 1972–1976.

паўненні *сабе, сяўбе* – два розныя з боку граматыкі і семантыкі словы, але ў структуры сказа яны збліжаюцца не толькі гучаннем, але і значэннем. Гэтаму спрыяе моцны канцавы націск, паўтор прыназоўніка аб пры кожным з іх, які, паводле А. Квяткоўскага, служыць для падкрэслівання адзінства пералічанага (Квятковский 1966, 161). І тады, чытаючы аб *сабе, аб сяўбе*, успрымаеш гэта як адно цэлае: аб сабе і аб справе, якая настолькі значная, настолькі вялікая ў жыцці селяніна, што ён не ўяўляе без яе і сабе.

Менавіта аб'яднанне слоў паводле пашырэння фанетычнага падабенства на сэнсавае выдзяляе такога тыпу паўторы з агульнай масы гукавых паўтораў. Яны ствараюцца на аснове падбору слоў з бліжкім гучаннем для падкрэслівання адзінства не толькі гукавой структуры верша, але і для асобай асацыяцыі, што дало магчымасць назваць такі гукавы паралелізм гукавым паўторам (О. Брык), паэтычнай этымалогіяй (Р. Вінакур), гукавой метафарай (Б. Тамашэўскі).

У вершах беларускага песняра, які з яго тонкім адчуваннем слова, музыкальным слыхам па-майстэрску карыстаўся гэтым прыёмам, адзначаюцца рознага тыпу сінтаксічна звязаныя спалучэнні блізкагучных слоў – кансанантных і вакалічных. Напрыклад, да кансанантных аднясём *загіне ў ціне*, з хацінаў павуцінне ў наступнай страфе верша “Сыходзіш, вёска, з яснай явы...”: *Лясун з русалкаю пакіне / Палохаць сонныя сялібы, / І вадзянік загіне ў ціне, / Спадзе з хацінаў павуцінне, / Заскача сонца ў срэбных шыбах*; ці паўтор лексем *зломкі, зноскі* ў вершы “Сваякам па гутарцы”, якія выяўляюць блізкасць у межах аднолькавых сінтаксічных канструкцый, а разам з паўторам займенніка і часціцы пры іх яшчэ больш узмацняюць выказванне: *Вы не зломкі, вы не зноскі, – / Вы народ магучы*; ці збліжэнне лексем *світкі, сівой* у вершы “Чары”: *Покі світкі не стыдаўся, / Світкі бацькаўскай, сівой*; ці рад слоў у радку з верша “Маладая ачуняла”: *І габлюе габлем гладка*, дзе першыя два аднакаранёвыя словы збліжаюцца паводле гучання і семантыкі з трэцім (аманімацыя і алітэрацыя адначасова); ці словазлучэнне з *жудкім жахам*, дзе побач словы, не апрадмечаныя ў знешнім свеце, словы, якія характарызуюць стан духу, душы, псіхалагічна-эмацыянальны стан душы чалавека.

Не менш характэрна выкарыстанне блізкагучных слоў вакалічнага тыпу. Напрыклад: *Скора поўнач, скоро пеўні* (“У купальскую ноч”). А ў вершы “Песня” чытаем: *І лунае, так лунае / Гэта песня па ўсім свеце, / Плоту, путаў ані знае / Ад сталеця да сталеця!* Тут назоўнік *плот* ‘агароджа вакол чаго-н.’ (ТСБМ, т. 4, с. 276) у кантэксце верша семантычна збліжаецца з назоўнікам *путы*, перан. ‘тое, што пазбаўляе волі, прыгнятае’ (ТСБМ, т. 4, с. 526), а ўжыванне іх побач як аднародных членаў сказа ўзмацняе, падкрэслівае думку аб свабодзе і незалежнасці песні, перадае вольны дух песняра.

Ужыванне блізкагучных слоў можа ўзнаўляць этымалогію аднаго з іх, напрыклад прыметніка: *Ой ты, мой араты, / Хмары ты хмурней* (“Араты”), дзеяслова: *Уцякай, хто пад пухам апух / Падкасаўшы полы!* (“З угодкавых настаяў”), назоўніка: *Насып сыпалі жвіровы* (“Братка і сястрыца”). Але ў асноўным гэта гукавое і семантычнае збліжэнне для выдзялення і ўзмацнення сэнсу: *І крыўда крывава смактала / Мне долю маю маладую* (“Паклон мой народу за песні”), *йшчэ путы ўюць каты* (“З Першым маем”), *І гарматаў быў не страх, / Грамада вялікі гмах* (“Касцу”), *На зямлі гул галасісты* (“З Першым маем”) і інш.

Такіх збліжаных паводле падабенства гучання і семантыкі слоў у паэта нямала: *Бо ўзбудзіўся збунтараны дух / Бо йдзе босы, голы* (“З угодкавых настаяў”), *А народ зрабавалі, / Як разбойнікі-каты* (“Леталіснае”); *Салодка ўлетку ў дзень ройны / У зелены, ў кветках купацца* (“Улетку”), дзе ў апошнім прыкладзе спалучэнне прыслоўяў *салодка ўлетку*, аб'яднаных гукавой гармоніяй, выяўляе злітнасць слоў не толькі фармальна, але і сэнсава, выражаючы спаянасць гучання і думкі, узмацняе ўспрыманне, заяўляе

аб прыемным, радасным жыцці летам, назіраецца актуалізацыя семантыкі і гучання слоў, якія выклікаюць у свядомасці чытача-слухача пэўныя асацыяцыі і прыводзяць да аўтарскага пераасэнсавання слова. Так, Р.В. Вінакур пісаў: “Збліжаючы ў тэксце словы, што даўно страцілі тую ўзаемную сувязь, якой яны валодалі паводле сваёй этымалагічнай роднасці ці нават і зусім ніколі гэтай сувязі не мелі, паэт як быццам адкрывае ў іх новыя, нечаканыя сэнсы, знешне матывуючы самым розным чынам: то жартам, то глыбокім роздумам” (Винокур 1959, 392–393). Напрыклад, у радках: *Было яно калісьці, / Калі, як жаўталісце, / Жылі мы – не жылі* (“Безназоўнае”) паэт паўторам раздзяляе прыслоўе *калісьці* на дзве часткі, вызначыўшы словаўтваральны аналіз (*калісьці* < *калі*), г. зн. выявіўшы семантычную сувязь, якая існуе паміж словамі, і аманімічна зблізіўшы другую частку двух слоў (*калісьці* – *жаўталісце*), абыгрываючы гукавое падабенства, чым дасягаецца асаблівае эстэтычнае ўздзеянне, гукавы эффект.

Часам у паэтычных радках сінтаксічныя спалучэнні, што аб’ядналі словы паводле блізкага гукавога афармлення, за якім крыецца сэнсавая блізкасць, суіснуюць з паўторамі аднакаранёвых слоў. Напрыклад, у першай страфе верша “Па захадзе...” сінтаксічнае спалучэнне *ціха ў цёмнай цішыне* аб’ядноўваецца адным сэнсам ‘цішыня’, дзе група слоў успрымаецца як падзеленае на часткі цэлае, дзе кожнае слова нясе агульнае і адметнае сваёй афармленасцю і сінтаксічнай функцыяй: *Мой міленькі прыйшоў ка мне / Па захадзе ўжо сонца, / І ціха ў цёмнай цішыне / Пастукаўся ў аконца*.

Задача і ўменне паэта выяўляюцца ў адшукванні і спалучэнні слоў, у стварэнні новых капулятыўных (парных) слоў паводле гукавога падабенства і на яго аснове сэнсавага збліжэння, у выніку чаго ўтвараюцца новыя адзінкі для перадачы новых сэнсавых адценняў. Напрыклад, у вершы “Курганы” чытаем: *Як на белі плесні-плямы, / Як зрубы-звяны, / Сярод выдмаў, сярод ямаў / Дрэмлюць курганы*. Утвораныя парныя словы *плесні-плямы, зрубы-звяны* перадаюць тое і не тое, што іх кампаненты паасобку.

Блізкагучныя словы ствараюць нечаканы эффект гармоніі гучання і сэнсу. Напрыклад: *Бледныя буднія дні*, дзе прыметнікі-азначэнні збліжаюцца паводле гучання і сэнсу, пачатак якога задае першы – *бледныя*, які дае характарыстыку як наступнаму прыметніку *буднія*, так і назоўніку *дні*; ці трон і карона, якія, дарэчы, ужыты ў сінтаксічных спалучэннях розных вершаў: *Развеюцца ў попел / кароны і троны, / Стэрлінгі і франкі, дукаты, далары* (“Настане такая часіна”), *Зваліце троны і кароны* (“Паэта і цензар”), дзе ў абодвух выпадках блізкагучныя словы сімвалізуюць уладу: трон і карона ў пераносным сэнсе абазначаюць ‘уладу манарха’ (ТСБМ, т. 5, с. 520; т. 2, с. 645) і інш. Радкі многіх вершаў цалкам заснаваны на адчуванні паэтам прыкмет блізкіх з’яў і паняццяў, напрыклад, такіх, што збліжаюцца паводле гукавых асацыяцый: *Бурлівая рэчка і млын гутарлівы* (“Мая навука”); *Ты ж не гніся ў завіруху: / Вокам бач і вухам слухай* (“Песні вайны”) і інш. Радзей назіраецца гукавая збліжанасць трох слоў, якія аб’яднаны сэнсава, дзе паслядоўна перадаецца паўтор часткі ад аднаго да наступнага слова. Напрыклад: *Пракляў прыгон паганы свой...* (“Перад вісельняй”).

Выкарыстанне слоў, блізкіх па гучанні, выяўляецца ў розных радках сінтаксічна аднолькавых па будове сказаў, тым самым яшчэ больш падкрэсліваючы блізкасць значэння, сэнсу ўсёй страфы. Напрыклад: *Ці коні твае патрупелі, / Цягаючы ў поце плугі? / Ці косы твае прытупелі / Зкрывавай на лузе смугі?..*, дзе ў двух пытальна-рытарычных сказах люструюцца аднолькавая структура першай часткі кожнага сказа, рытм, рыфма і збліжэнне слоў *патрупелі* і *прытупелі* паводле гучання і сэнсу.

Майстэрства паэта выяўляецца ў бясконцым радзе падабраных пар слоў, розных па значэнні, але блізкіх па гучанні, і гэтым збліжаных па сэнсу, які ад паўтору ўзмацняецца, эмацыянальна выдзяляецца. Сярод іх найбольш паўтаральнымі выступаюць квазіаманімічныя **холад** і **голад**: *Як страшан і голад, і холад* (“Адвечная песня”), *Холад, голад, хваробы цяргіць* (“Пашкадуй мужыка”), *І холад і голад* (“Родныя песні”), *Холад, голад, бяда ў хаце* (“Вось тут і жыві...”); **нядоля** і **няволя**: *Змагацца з нядоляй, з няволяй* (“Вучыся...”), *усё гіне: / Нядоля, няволя* (“Нябожчык”), *Рвуцца к бітвам з непагодай, / З няволяй, з нядоляй* (“Рвуцца сілы”), *Нядоля, няволя гудзела* (“Здаецца ж, было гэта ўчора...”); **бяда** і **нуда**: *Ні канца той бядзе і нудзе* (“Вясна за вясною...”), *Дык жа мучце мацней / Ты – бяда, ты – нуда!* (“З бяды і нуды”) і інш.

Часцей жа паэт спалучае розныя тыпы гукавых паўтораў з іншымі сродкамі вобразнасці, выразнасці маўлення. Напрыклад, у прыведзенай ніжэй страфе з верша “Здаецца ж, было гэта ўчора...” алітэрацыя [л], [л’], асананс [о], [у], узмоцненыя паўторам блізкіх па гучанні і ў кантэксце верша падкрэслена блізкіх па значэнні слоў *нядоля*, *няволя*, а таксама ўжываннем аднакаранёвых слоў (*гудзела*, *гула*, *перагудам*), выкарыстоўваюцца на фоне метафарычнага ўжывання лексем *нядоля*, *няволя*, якія ў беларускім фальклоры ўспрымаюцца жывымі істотамі, з’яўляюцца сімваламі і якія ў такой жа ролі характарызуюць ідыястыль паэта: *Ішлі. Ад крыві ныла цела, / Чакалі збаўленчага цуду: / Нядоля, няволя гудзела, / Адвечным гула перагудам*.

Згушчанаць слоў, унутранае іх сугучча (напрыклад: *Глухія сухія кусты*) падкрэсліваюць надзвычай важную для паэта ролю гукавога эфекту, які, як піша Р. Бярозкін, «нярэдка (і асабліва ў творах пазнейшага часу) уздзеінічае як бы “паўзверх”, “наперад” слова» (Бярозкін 1981, 308). Семантычнае збліжэнне слоў паводле гучання іх часткі асабліва ўзмоцнена гучыць пры акраманаграмным размяшчэнні. Напрыклад: *Працай крывавай, / Крыўдай людскою, / Лжывай няславай / Змучан з душою / У жыццёвым сне* (“З песень бедака”).

Такім чынам, аналіз гукавой арганізацыі паэзіі Купалы выяўляе фанетычныя паўторы рознага тыпу як скразны прыём творчасці і дазваляе адзначыць, што гукавы лад твораў заснаваны на адчуванні аўтарам слова, яго гучання, сугучнасці з іншымі ў кантэксце твора і разам з тым выяўляе адметнасць маўлення паэта, яго мадэлі творчасці, яго ролю для развіцця эстэтычнасці мовы праз гукавобразнасць, гукавую арганізацыю паэтычнага маўлення. Апора на народна-песенны лад з’яўляецца характэрнай рысай паэзіі Янкі Купалы, а яго тонкая музыкальнасць заўважана і ацэнена, бо яна сапраўды “прыдае яго творах незвычайны лірызм і робіць творчасць Купалы і адметнай, і унікальнай” (Mc Millin 1977, 195).

Скарачэнні

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Мн., 1977–1987.

ЛІТАРАТУРА

- Бярозкін Р. Свет Купалы. Звенні: Літаратурная крытыка. Выбранае. Мн., 1981.
 Винокур Г. О. Понятие поэтического языка // Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959.
 Григорьев В. П. Поэтика слова. М., 1979.
 Квятковский А. Поэтический словарь. М., 1966.
 Реформатский А. А. Из истории отечественной фонологии. М., 1979.
 Mc Millin A. A History of Byelorussian Literature from it's Origines to the Present Day. Giessen, 1977.

Паступіў у рэдакцыю 18.09.2003.

Вольга Аляксееўна Ляшчынская – кандыдат філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай мовы Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны.